

Boekrecensie van Adri Duivesteijn, lid Eerste Kamer (PvdA)

De laatste boer

De onstuitbare run op schaarse vierkante kilometers

Van Eric Smaling, Floris Meslier en Jules Iding

De auteurs komen direct *to the point*. “Het is een uitdaging om alles wat we doen met het grondgebied enigszins ordelijk te laten verlopen. En daar wringt meteen de schoen, want was is ordelijk?”, schrijven zij in hun voorwoord. Het is een interessante vraag, en naar mijn idee de kern van de zoektocht die de auteurs langs alle provincies en vele steden voerde.

Grote delen van ‘De laatste boer’ lezen als een *roadmovie*, maar dan in boekvorm. De rondreis door Nederland, door de rode en groene ruimte, wordt op een ontspannen, gemakkelijk leesbare manier onder woorden gebracht, waarbij feiten en anekdotes elkaar afwisselen – wist u bijvoorbeeld dat Imca Marina haar herenboerderij in Midwolda te koop heeft gezet? Het boek is nadrukkelijk gekoppeld aan dit specifieke tijdsgewricht: in alles ademt het boek de sfeer van crisis. Het levert een niet al te vrolijk beeld op, maar dat is ook niet verwonderlijk wanneer wij kijken naar de vooraf gekozen zoekrichting: “In samenspraak met de fracties van Provinciale Staten van de SP bezochten wij alleen de vierkante meters die het onderwerp waren van een conflict of spanningsveld in de ruimtelijke ordening.”

Het is een begrijpelijke keuze, maar ook een keuze die de inhoud van het boek sterk heeft bepaald. Het is mij te eenzijdig; een tour door Nederland kan meer opleveren op dan alleen ‘conflict of spanningsveld’. Misschien is dat ook de reden dat de auteurs hebben getracht de soms wel erg sombere toon te nuanceren, op een soms wel heel bijzonder manier: “Gelukkig is er ook genoeg positief nieuws te melden. Zo is PS van Zuid-Holland er wel in geslaagd de Rijn-Gouwelijn te stoppen en geen verbindingsweg van de A4 naar de A44 door Voorschoten te laten aanleggen. Ook voorkwam zij dat er een outletcentrum kwam tussen Zoetermeer en Lansingerland.” Het deed mij denken aan een verhaal van een Haags raadslid, dat ooit in zijn afscheidsinterview zei: “En wanneer ik met mijn dochters door de stad wandel, dan laat ik vooral zien wat er – door mij – *niet* is gekomen.” Hoewel ik zonder meer erken dat het in sommige gevallen positief is dat iets kan worden tegengehouden (zo draaide ik ooit het stadhuisbesluit in

Den Haag terug), zou ik 'positief' anders willen definiëren. Ik zou mij vooral willen laten inspireren door mooie en geslaagde voorbeelden in binnen- en buitenland.

Zo las ik lang geleden het boek *The City As A Work Of Art* van Donald Olsen, met beschrijvingen van het Londen, Parijs en Wenen van de 19^e eeuw. Het heeft me mijn hele werkzame leven geïnspireerd. Al uit de inhoudsopgave blijkt dat hij, ondanks alle problemen, een positieve kijk op steden heeft: *the city as luxury*, *the city as monument*, *the city as home*, *the city as playground* en *the city as document*, luiden de hoofdstuktitels. Olsen zoekt naar de schoonheid van steden, naar dat wat onze steden glans geeft. Hij ziet de stad als 'Gesamtkunstwerk', een bundeling van architectuur, beeldhouwkunst en schilderkunst, en heeft daarbij aandacht voor de vraag hoe een stad – letterlijk en figuurlijk – wordt gemaakt en beleefd door de mensen die er wonen en werken. Ik voel mij iets meer thuis in deze positivistische benadering en dus in meer hoopvolle metaforen dan de auteurs van 'De laatste boer'. Zij framen de ruimtelijke inrichting van ons land in 'vol of leeg', 'mooi of lelijk', 'oorlog of vrede', 'orde of wanorde', eigenlijk in 'goed of slecht'.

Observaties

'De laatste boer' bevat mooie, vlot geschreven observaties. Het zijn deze observaties die al snel duidelijk maken dat je, waar het gaat om de inrichting van onze ruimte, van mening kunt verschillen. Dat kan op verschillende niveaus. Soms gaat het om de vraag of je iets mooi of lelijk vindt; een vraag die de auteurs zichzelf meerdere malen hebben gesteld. Andere keren gaat het om vragen op een hoger abstractieniveau. Bijvoorbeeld: is Nederland wel zo'n dichtbevolkt land, zoals in het eerste hoofdstuk wordt gesteld? Slechts 14% van Nederland is bebouwd. Natuurlijk, als je het vergelijkt met andere landen is dit een hoog percentage. Maar mag je zo kijken? Je kunt Nederland ook beschouwen als een stedenland – of als een land van steden –, een stadsstaat in wording. En het is juist, Nederland telt 17 miljoen mensen op slechts een klein stukje aarde. Maar kijk naar wereldsteden als Rio de Janeiro, New York, Londen, Parijs of Istanbul met respectievelijk 6, 8, 9, 11 en zelfs 13 miljoen inwoners; dan is de dichtheid die we in Nederland kennen eigenlijk heel overzichtelijk. Perceptie is dus van groot belang. Vanuit welk referentiekader bekijk je de wereld om je heen? Toen ik opgroeide in de Schilderswijk was ik gewend aan een wijk van 45.000 mensen op 45 hectare, met soms wel 140 woningen per hectare en een gemiddelde woningbezetting van 7 personen, in een omgeving van slechts 4 hectare open ruimte. Persoonlijk vind ik dat Nederland nog veel ruimte te bieden heeft.

'De vierkante meters'

En nu wij het toch hebben over de vierkante meters: de schrijvers leggen op overtuigende wijze bloot dat grond het object van grove speculatie is. Bezit is macht, en grondbezit is macht over de grond en over de productie. Er is veel geld verdiend aan de grond; geld dat vaak door de gewone burgers moest worden opgebracht. De huidige restschuldproblematiek, als gevolg van de val van de huizenprijzen, is in de laatste vijftien jaar veroorzaakt. De schulden hebben zich verrijkt, dan wel hebben nagelaten op politiek niveau maatregelen te nemen om de burgers hiertegen te beschermen. Hier wordt eigenlijk overtuigend het gelijk van Den Uyl geïllustreerd, toen hij in 1977 zijn kabinet op de grondpolitiek liet struikelen. Nog steeds wordt een kwalitatief ruimtelijk beleid belemmerd door preferente posities en bouwclaims van grondeigenaren of projectontwikkelaars. Het stuwt de prijzen van de nieuwbouwwoningen volstrekt onnodig op. In Almere mocht ik laten zien dat particulieren tegen kostprijs hun eigen huis kunnen bouwen. Dat scheelt veel geld, dat nu kon worden geïnvesteerd in meer woning en leefruimte. Ja, in Almere is het zelfs voor de lagere inkomens mogelijk om, zonder subsidie, hun eigen huis betaalbaar te bouwen. Ik heb het altijd jammer gevonden, en heb ook nooit uit kunnen leggen dat de SP er altijd tegen heeft gestemd. Er is voor de schrijvers nog wat missiewerk te doen.

Wat is ordelijk?

Terug naar de kernvraag, naar de ordelijke inrichting van ons land. Hoe is het in fysieke termen met Nederland gesteld? Het boek levert de bekende beelden van verrommeling op, al dan niet versterkt door de crisis. Er wordt gesproken over het contrast tussen landbouw en natuur, over wildgroei, de stilvallende vraag, braakliggende gronden, toenemende winkelleegstand en het fenomeen krimp. Het is terecht dat de rol van volksvertegenwoordigers centraal wordt gesteld; zij zijn immers eindverantwoordelijk voor de beslissingen in de ordening van (de hoofdstructuren van) onze ruimte. Terecht is ook de stelling van de auteurs, dat samenhang tussen de verschillende functies van stad en land essentieel is, en dat je die samenhang alleen bereikt door de regie op te voeren. “Regie op de vierkante meter (het nieuwe woonhuis, het leegstaande kantoor), regie op de hectare (de weilanden rond de bebouwde kom, het bedrijventerrein, de nieuwbouwwijk), regie op punten en lijnen in het landschap (nieuwe ringweg, kantorenlinten langs de snelweg, versterkte dijken, windmolens) en regie op de vierkante kilometer (het boerenland, het recreatiegebied, het natuurgebied, het krimpgebied). Over de hoeveelheid regie op elk niveau kun je discussiëren, maar ruimtelijk ordenen moet. Er dient een balans te zijn tussen economische, sociale en ecologische functies van stad en land. Die balans ontstaat niet vanzelf.”

De conclusies die op basis van de observaties worden getrokken, geven een bescheiden inkijk in het ruimtelijk denken van de SP. Bescheiden, omdat uiteindelijk niet fundamenteel wordt ingegaan op de taken en bevoegdheden zoals de auteurs die – voor iedere bestuurslaag afzonderlijk – voor zich ziet.

In mijn ogen kan de verrommeling van stad en natuur vooral worden tegengegaan, als het probleem dat daaraan ten grondslag ligt wordt aangepakt: de ruimte die sectoraal beleid in de afgelopen decennia heeft *geclaimd* in onze ruimtelijke ordening. De keuze voor een separate Hoge Snelheidslijn (HSL) van Rotterdam naar Schiphol, die zo'n 7 miljard euro heeft gekost, is wel de meest dramatische illustratie van zo'n sectoraal beleid. Hier had de minister van Ruimtelijke Ordening de minister van Verkeer en Vervoer nooit die ruimte mogen geven tot sectoraal beleid. Wanneer het binnen de ruimtelijke ordening om het geheel zou gaan, dus om integrale afwegingen, zou er meer kwaliteit mogelijk zijn. Als je het hebt over het opvoeren van regie, dan zou een herwaardering van de integraliteit de eerste activiteit zijn die de overheid zou moeten ondernemen. Maar dat betekent ook dat de SP steun zou moeten geven aan de op handen zijnde Omgevingswet.

Daarnaast zou ik, meer dan de schrijvers voorstellen, de regie verleggen naar het niveau van de burger. Waarom niet? Het past bij het huidige tijdsbeeld om mensen meer verantwoordelijkheid te geven, en in mijn praktijkstad Almere hebben we gezien dat mensen, ook de lagere inkomensgroepen, heel goed in staat zijn zelf inhoud te geven aan hun eigen woon- en leefomgeving. “We werden er vrolijk van”, schreven de auteurs na een bezoek aan Homeruskwartier, Nederlands' grootste zelfbouwwijk en – zoals wij het zeggen – een ‘staalkaart van opdrachtgeverschap’. Ik begrijp dat wel. Het feit dat mensen er zélf bouwen, dat je er woningen ziet die één-op-één aansluiten bij de fantasieën van de mensen die er wonen, levert wijken op die steden meer kleur geven dan de door projectontwikkelaars gebouwde VINEX-wijken, en ja, ook ziel geven – zoals de grachtengordel Amsterdam ziel heeft gegeven.

Tot slot

De essentie van iedere recensie is het advies: moet u de voorstelling bezoeken, de expositie bezichtigen, de film bekijken of, in dit geval, dit boek lezen?

Ja. Zowel voor professionals als voor leken biedt het boek een kijk op de geschiedenis van onze ruimtelijke ordening, en met de beschrijving van de verschillende projecten geeft het – in

ruimtelijk opzicht – een beeld van het huidige discours. Ben ik het eens met de andere koers van de schrijvers? Deels. Ik ben het met de auteurs eens dat het inderdaad zo is dat de “centrale ruimtelijke planning het slachtoffer is geworden van bestuurlijke visieloosheid en verheerlijkte marktwerking”. Daartegenover staat dat ‘die andere koers’ nog teveel het vertellen is van wat niet moet en te weinig van wat er dan wel zou kunnen en misschien ook wel zou moeten. Het debat over de ruimtelijke ordening is gediend bij hele concrete voorstellen en het maken van expliciete keuzen. *Time for a change* – ja, maar er is ook voor de schrijvers nog heel wat werk te doen. Laat het werk van Donald Olsen, ‘De stad als Kunstwerk’ daarbij ook voor hen een inspiratie zijn.

Den Haag, 20 juni 2013